

Romaan, mis on tuleviku poole kaldu

Kai Aareleid. Vaikne ookean. Tallinn: Varrak, 2021. 283 lk.

Kai Aareleiu kolmanda romaani alguspunktiks on „aastasaja, aastatuhande hämar alguspool” (lk 9). Kuigi lugeja seda kohe ei tea, on see kõige hilisem romaanis käsitletud, täpsemalt dateerituna 2010. aasta peale laiali laotuv ajalõik, millesse koonduvad aastakümnete, isegi aastasadade jooksul aset leidnud sündmuste loolõimed. Romaani alguspunkt, kõle märtsikuine hommikupoolik Peterburi Kolmainu sillal ei tundu just palju pakkuvat, kuid see on suunatud tulevikku, kätkedes tegelaste vaateväljade selginemise ja avarumise võimalusi mineviku jõujoonte nihutamise ja katkestamise kaudu. Kui suunduda romaani ajast eesti kirjanduse aja juurde laiemalt, on praegu aktuaalne juurelda selle üle, kuidas on XXI sajandi teise kümnendi möödudes selginenud aastatuhande alguse kirjanduspilt. Nii on ajakirja Looming veergudel käsil viimaste aastakümnete kirjanduse arengute (ja paigalseisude) ulatuslikum vaagimine. See tekitab kiusatuse vaadelda ka „Vaikset ookeani” väljatoodud suundumuste kontekstis, seda enam, et Aareleid on kirjandusse tulnud just viimase kümnendi jooksul kolme üsna erinevas helistikus, kuid äratuntavalt isikupärase käekirjaga romaaniga: „Vene veri” (2011), „Linnade põletamine” (2015) ja „Vaikne ookean”.¹ On muidugi omaette küsimus, millisel määral saab üksikteos klappida suure pildiga, mis, nagu ülevaadete autorid rõhutavad,

¹ Peale romaanide on Kai Aareleiu samuti viimase kümnendi jooksul ilmunud kaks luulekogu („Naised teel” ja „Vihm ja Vein”, mõlemad 2015) ja lühijutukogu „Salaelud” (2018).

põhineb vähestel neile muljet avaldanud või mingite tunnuste poolest eristuvatel teostel.

Igatahes ei näi „Vaikne ookean” viimase kümmekonna aasta eesti kirjanduse proosaloomingu keskseimaks peetud joone tõendusena: fiktsiooni taandumisest või selle mõjumisest kunstliku ja butafoorsena autentsema ja elusama autobiograafilisuse foonil.² Eriti kui arvesse võtta Aareleiu esimest, autobiograafilisemat romaani „Vene veri”, mille tegevustik leiab samuti aset Peterburis ning mis haakub mitmeti „Vaikse ookeaniga” – nt „Vene vere” minajutustajast peategelase ja „Vaikse ookeani” Stella Neevalinna nägemise ja tajumise viis –, sobib siinkohal küll tees, et omaeluloolisus teiseneb fiktsiooni suunas. Mee-nutagem Jaan Krossi väidet, et „kõik mis kehtahes kirjutaja kirjutab, on tema enese lugu”, ja suuresti tema enda loomingu põhjal visandatud omaeluloolisuse tüpoloogiat, mis võib esineda n-ö pulbrilisel ja rändrahnulisel kujul ning aluskaljuna³ – sellel on rakendus- ja edasiarenduspotentsiaali nii Aareleiu romaani kui ka üldiselt viimas(t)e kümnendi(te) eesti kirjanduse lõikes. „Vaikses ookeanis” vilksatab eluloolist või perekonnaloolist, ometi on see toeka tõlgendusalluse moodustamiseks autobiograafiline liialt riivamisi. Sellegipoolest on romaanile omane joon, mis on kirjandusväljale imbinud tugevalt just omaelulookirjutuse kaudu. See on nn väikese esteetika, mis toob fookusesse väikesed argised sündmused, harilikud inimesed ja nende elude detailid. Seda

² M. Väljataga, Üks korralik kirjandus? Mõttevahetus: XXI sajandi eesti kirjandus. – Looming 2021, nr 10, lk 1417–1418; vt ka M. Velsker, Ärevalt rahulik. Mõttevahetus: XXI sajandi eesti kirjandus. – Looming 2022, nr 1, lk 115–124.

³ J. Kross, Omaeluloolisus ja alltekst. 1998. aastal Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna vabade kunstide professorina peetud loengud. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2003, lk 17–18.

võib pidada viimaste aastakümnete eesti kirjanduse iseloomulikuks jooneks ning see ei märgi mitte fiktsiooni kadumist, vaid selle olemuse teisenemist. See haakub eriti viimase kümnendi kirjanduses tooni andva päevikulikkusega, nii proosa kui ka luule kontekstis käibelev toodud, kuid viimasel ajal vähem esil olnud uussiiruse ja uuslihtsuse mõistetega, samuti Loomingu mõttevahetuses korduvalt välja toodud paigakeskse omaelulookirjutusliku või selliste sugemetega kirjandusega ja omailma mõistega.⁴

Romaanis „Vaikne ookean” ei ole seen väikese esteetika aga seotud niivõrd omaelulookirjutuslike impulssidega, kui võrd üldisemalt sündmuste vahendamise viisiga. Romaani ajakujutus on keerukas, hoides lugeja tähelepanu ühel või teisel viisil alaliselt ajalistel märkidel ning lastes tal mõnikord ka nende vahel ekselda. Tähen-dus (lugeja jaoks) kujuneb läbi konkreetsetes episoodides kujutatud sündmuse põhikogeja pilgu, mis aja kulgu reguleerib, koondades igapäevaelu detailid kooslus-teks, mis annab neile poeetilise jõu ja tõstab need nii argikontekstist kui ka ajavoolust välja. Aareleid on oma motivatsiooni või vajadust kirjutada selgitanud nii: „Mulle endale tundub, et ma näen maailma sel-liste tardunud stseenidena, mis tuleks justkui ellu äratada.”⁵ Minu jaoks haakub see ka modernismi poetikaga ja eel-kõige Virginia Woolfi loominguga.⁶ Väga

laialt üldistades võib Woolfi loomingu tunnuseks pidada erilist kontsentreeri-tust igapäevasusele, samuti aja ja ruumi tihenemist ülima täpsusega edasi antud detailide kaudu ja nende kokkusulamist või -sulatamist lauserütmi dünaamika abil. Ülikoolis Woolfi „Laineid” õpetades olen mõnikord öelnud, et romaani lainetele keskenduvad osad on nagu metronoom: see annab lugejale kätte rütmi, mille kaudu avaneb ligipääs teose sündmustele ja tegelastele.⁷ „Vaikne ookean” niisugust tuge või juhust ei sisalda, kuigi kõrvutus Woolfi romaaniga justkui suunaks leidma kujundilisi haakumisi, välistamata Woolfi romaani vaatlemist „Vaikse ookeani” tead-liku intertekstina. Ookeani mõju Aareleiu romaanis näib küll olevat risti vastupidine: ookean on midagi, mis rütmi summutab ja endasse imeb; midagi, millega hakkama saamiseks tuleb rütm leida mujalt.

Võib ka tunduda, et rütmi tabamise asemel suunab romaan keskenduma ajali-selt segi paisatud sündmustikule ning selle koondamisele kronoloogiliselt järjestatud terviklikuks looks. Niisugust lugemis-strateegiat toetavad kujutatava sündmuse toimumisajale osutavad aastaarvud pea-tükkide alguses. Anakrooniad ei toimi üksnes kutsena sündmustiku ajaliseks korrastamiseks, vaid tekitavad üksteisesse haakuvaid risti-rästi üle ajatelje kulge-vaid mustreid või pilte, mis loovad sildu

⁴ **M. Väljataga**, Üks korralik kirjandus?, lk 1417; **J. Ross**, Inventuur soos ja proosas. Mõttevahetus: XXI sajandi eesti kirjandus. – Looming 2021, nr 12, lk 1694; **B. Melts**, Kirjanduslikud omailmad ja nende auto-biograafilised lätted. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 15.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2016.

⁵ Plekktrumm 14. II 2022. ERR-i arhiiv.

⁶ Modernistliku kirjanduse joonte osalist tagasitulekut kirjandusse mainib oma kümnendiülevaates Janek Kraavi, kuid ei seo

seeda eesti kirjanduse arengutega (**J. Kraavi**, Proosast ülevaatlilikult. Mõttevahetus: XXI sajandi eesti kirjandus. – Looming 2022, nr 2, lk 251–268).

⁷ Kuigi *igapäevasus* ei pruugi iseenesest mõis-tetavalt seostuda näiteks Woolfi „Lainetes” palju kasutatud sise- või pseudomonoloogide-ga, on Woolf ise romaani kirjutamise ajal oma päevikus korduvalt rõhutanud soovi vahenda-da täielikku hetke (või hetke täielikuna), kaa-sates ka banaalset, fakuaalset ja konkreetset (vt **B. Randall**, Virginia Woolf *The Waves and the Everyday*. – LIT: Literature, Interpretation, Theory 2015, kd 26, nr 3, lk 173–193).

eri ajastute, lugude ja tegelaste vahel. Anakrooniline esitusviis aga tõstab esile teistsuguse korrapära võimaluse ja vajaduse. Nii muutub tekst erinevate, vahel üksteist tühistavate, vahel täiendavate ja täiustavate vahendusviiside pingeväljaks, kus kursil püsimine ajaliste orientiiride külluses võib osutada keeruliseks.

Mõnikord võib kirjandusteose osa, sealhulgas mõni peatükk toimida võtmena, isegi autori jäetud juhiseks kogu teose tõlgendamiseks. Niisugune on John Fowlesi 1969. aastal ilmunud romaani „Prantsuse leitnandi tüdruk” kolmeteistkümnnes peatükk. Sellist funktsiooni saaks omistada ka romaani „Vaikne ookean” peatükile „Vene nukk”, kuigi erinevalt Fowlesi romaanist ei sisalda peatükk autori (autorjutustaja) selgeid juhiseid. Selles samuti 2010. aastal aset leidvas peatükis kõidab peategelase Stella tähelepanu teismelise tütre toas ringi vaadates matrjoška, mille tema ema tõi talle kunagi Leningradist kingiks, kuigi Stella oli selleks ajaks „juba ammu nukueast väljas” (lk 87). Sarnastest, kuid eri suurusega õhukesest puidust figuuridest koosneva nuku kihtideks laotamine ja uuesti kokkuapanek on olnud Stellale toeks end ümbritsevate inimeste omavaheliste suhete harutamisel. See toiming on tal aidanud näha seoseid, ühtlasi tajuda teravalt igaühes peituvat maailma eraldatust. Selline matrjoškalikkus – omavahel haakuvate, kuid samal ajal jagamatute maailmade ja lugude mitmekihiline koostoimimine on iseloomulik kogu romaanile. Matrjoškat käest pannes langeb Stella pilk tütre lapsepõlves mere ääres tehtud fotole, kus ema ja tütar „mõlemad on veidi ettepoole kaldu, et paremini näha” (lk 88). Romaani lugedes võib samuti tekkida soov, ehk isegi hasart olla alles tuleva poole kaldu üsna praktilises mõttes, püüdes ära mõistatada sündmuste käiku ja seda, kus ja kuidas erinevad süžeeleiniidid koonduvad ja millisel viisil muutuvad nende algselt väljapaku-

tud tähendused. Aastaarvilised orientiirid õhutavad teatud sorti lugejaootusi – *à la* „Ma arvan teadvat, kuidas hakatakse neid lugusid lahti harutama ja koondama” või „Ma pean nende aastaarvude üle hoolsalt arvet pidama, sest see annab mulle kätte lugude võtme” – ja lasevad neis samal ajal ka pettuda. See joon annab romaanile pisut metafiktiivset hõngugi, ent romaani lõpus ei jää domineerima niisugust tüüpi lugemiskogemusega klappiv arusaam, et lugude põhitähendus seisneb nende lõputus kirjanduse ja elu piire nihutavas mängulises varieeruvuses. Niisugune lugemisstrateegia aga ei aita luua seoseid tegelaste rõhutatult eraldatud maailmades kulgevate mõtteilmade, nende tegude ja päriselt lausutu vahel ega teha ilmsiks seda, kuidas romaan – sarnaselt Stella ja Ruthi fotoga Jürjala rannas – võiks olla „kaldu tuleviku poole” (lk 88).

„Kuidas saab ookean olla nii vaikne [---]. Kuidas Vaikne ookean saab olla nii vaikne?” (lk 279), küsib Stella romaani lõpupoole endamisi. Kui raamatu pealkirja tõlgendada armastava, lähedase ja usalduslikuna kujutletud inimsuhete – mehe ja naise, ema ja tütre vahel – allegooriana, tõuseb fookusesse lõhe ideaali harmoonilise pealispinna ning konflikte ja saladusi peitvate hoovuste ja sügavike vahel. Romaanis hargnevad üksteisesse põimununa lahti ühe pere kolme põlvkonna naiste, Helene, Emma ja Stella konarlike ja justkui luhtunud elude lood, mis ometi kulgevad ilma suuremate väliste kriiside, konfliktide või kannapööreteta oma argistes rööbastes. See, mis neis eludes on kiiva kiskunud, liiva jooksnud, pettumust ja valu valmistanud, tundub olevat armastus. Näivus on siinkohal õigustatud, sest tegelaste sihid ja ihalused jäävad pooleldi tabamatuks ka neile endile, takerdu-des väljaütlemata mõtetesse, sõnastamata küsimustesse, vastu võtmata otsustesse ja astumata jäänud sammudesse. Armastus

on see, mida igatsetakse ja eeldatakse ning mis äratuntaval, mitmes süžeeliinis peaaegu et sõna otseses mõttes käega katsutaval kujul jääb tulemata, hajub või puruneb. See tuleb esile põlvest põlve korduva mustrina, mis eri moel määratleb naistegelasi. Kuigi romaan ei vahenda üksnes naiste lugusid, on selle keskmes Emma ja Stella elud. Vaatamata sellele, et mõlemad naised saavad oma valitud erialal hästi või lausa silmapaistvalt hakkama, ei ole see kumagi jaoks olulisel määral nende elu kese, nii nagu seda pole ka lapsed. Romaani süžee dominandiks on mehe ja naise suhte eri liinid põlvkondade lõikes, millest on pandud sõltuma teised olulised suhteliinid – eelkõige Stella vahekord oma ema ja õega. Romaani ühe peamise sõnumina tõuseb esile usk põlvkondade vaheldumisele vaatamata edasikestvasse armastuse ja läheduse ideaali, mis naise jaoks moodustab tema elu mõõdapääsmatu keskme. Tegelikult on nais(t)e perspektiiv ainus, millele lugejal on juurdepääs, sest mees-tegelasi vahendatakse üksnes naistegelaste vaatepunktide või harvade katkendlike vestluste kaudu. Erandiks on Stella abi-kaasa Anders, kelle mõttemaailm jõuab lugejani ka tema kirjutatu kaudu, hõlmates tema kujutletavaid rännakuid oma kauge nimekaimu, Vasco Núñez de Balboa avastusretkedel osalenud krooniku Andrés Valderrábanona ning ülestähendatud fragmente Stellast ja ühe põgusa armuloo põhjustest. Neist märkmetest aimub nii läheduse vajadus kui ka pelgus, teistsuguse elukogemuse ja maailmatunnetuse iha-lus, samuti selle jagamatuse tajust tulenev nukrahõnguline nõutus.

Samavõrd kui Stella küsimus ookeani vaikuse kohta on oluline selle esitamise viis: on võimalik (kuid mitte kindel), et küsimus on mõeldud Andersile, kuid Stella esitab selle iseendale. Küsimus jääb Stella mõtteisse pidama, peegeldades tagasi „Vaikse ookeani” kõige läbivamaid

jooni: romaan vahendab ennekõike tege-laste endamisi mõeldud mõtteid, vaid oma sisimas teistega peetud kõnelusi, justkui teiste kõrval ja koos teistega, kuid põhiosas endamisi elatud üksildasi elusid. Aareleiu jaoks kätkeb tema teos „mingis mõttes [---] justkui vastuolu mõistetes... Kuidas rääkida vaikusest [kui] raamat kirjutatakse ju sõnadega”⁸ Stella küsimust võib tõlgendada tagasivaatelse hinnanguna teoses kajastatud inimsuhetele. Etteheitena kõlades võib see puudutada tegelasi, kelle juhuslikult (pool)ilmsiks tulnud saladused kulgevad tumedate hoovustena sujuva elu-korralduse pealispinna all, pöördumatult kahjustades neid, kellele need paljastuvad. Etteheide võib laieneda ka tegelastele, kes saladustest teada saades muutuvad nende kaasosalisteks, kes kannavad saladusi oma mõtteis, kuid vahetu suhtluse tasandil väldivad ja tõrjuvad neid. Kusjuures saladustega ja teiste saladusi hoidvate tege-laste kategooriad kattuvad ja segunevad mitmesugusteks kombinatsioonideks. Ehk ei kanna tegelaste elusaatusi mitte ideaalid ega unistused, vaid vead nende realiseerimise viisides – (maha)vaikimine, var-jamine –, mis vesiliivana kõik muu ümb-ritseva endasse imeb? Seega võib pildil olla kõik valesti: (inimsuhete) ookean ei tohiks kunagi olla nii vaikne, kuid ometi on vaikus see, kuhu jõutakse välja või pöördutakse tagasi romaani viimastes peatükkides. Võimetus vaikusest väljuda või seda ületada võib olla põhjus, miks sel-lega seonduv tegelasi katkematu taagana saadab, nende mõtteid kitsukestel sarnas-tel, kuid nappide kokkupuutepunktidega radadel keerutades. Ent ookeani vaikus romaani eelviimases peatükis võib viidata ka pingete lahenemisele ja selginemisele ning toetada – vaatamata kõigele läbiela-tule või just selle tõttu – armastuse ja lähe-duse idee/ideaali eluõigust. Ehk mureneb

⁸ Plekktrumm 14. II 2022.

romaanis Paavo Haavikkolt pärinev moto „Minevik ja tulevik magavad ühes voodis” romaani viimastes peatükkides? Ehk ilmneb võimalus, et minevik elatakse läbi ja üle, et see jäetakse seljataha ja avaneb tee teistsugusele, mineviku taagata tulevikule? Jääb lugeja otsustada, kas vaikust võib

pidada piisavalt murtuks, et see ideaali pealispinda enam häirima ei ulatuks, või toimub leppimine vaikuse ja saladuse kui inimolemuse vältimatu, möödapääsmatu pärisosaga.

LEENA KURVET-KÄOSAAR